

Den halvrustne kildekritik

Af Jakob Pasternak

Med udgangspunkt i den kritik, universitetslektor Henrik Nissens disputats var genstand for i »Historie« X, 3, s. 426ff. og 509ff., har seminarielektor Jakob Pasternak undersøgt den kildekritiske problemstilling i disputatsen endnu en gang. Resultatet er en fastholden af Nissens opfattelse over for de synspunkter, der er fremført af overarkivar, dr. phil. Viggo Sjøqvist og professor, dr. phil. Troels Fink. Forfatteren ser det imidlertid som hovedproblemet, at hverken Henrik Nissen eller hans kritikere efter hans opfattelse har fremført deres kildekritiske argumentation på en tilstrækkelig systematisk og velunderbygget måde. Dette har fået ham til selv at gøre et forsøg samt til nogle afsluttende generelle betragtninger over kildekritikkens stilling i Danmark i dag. Udgangspunktet er den terminologi og fremgangsmåde, som er anvendt i Jakob Pasternak og Niels Skyum-Nielsen: Fundamental kildekritik (1973).

I bind X, hæfte 3 af dette tidsskrift har Sjøqvist og Fink i hver sin opsats underkastet Nissens behandling af optakten til told- og møntunionsforhandlingerne med Tyskland i juli-august 1940 en alvorlig kritik¹. Den daværende direktør for udenrigsministeriet, Otto Mohr, havde d. 18. juli 1940 en samtale med en embedsmand i det tyske udenrigsministeriums afdeling for krigsøkonomi, ambassadør Karl Ritter. Denne samtale var den direkte foranledning til, at Ritter d. 30. juli s. å. dukker op i København med et krav om en øjeblikkelig principiel tilslutning til en told- og møntunion mellem Danmark og Tyskland. Denne blev som bekendt ikke til noget, men det er naturligvis klart, at samtalen mellem Mohr og Ritter er vigtig at undersøge med henblik på, hvem der tog initiativet til selve samtalen, hvem der tog initiativer og til hvad *under* samtalen osv. Der foreligger tre referater af samtalen fra Mohrs side og et fra Ritters side². Det kildekritiske problem består i, at Nissen godtager Mohrs

1. »Historie«, Jyske samlinger, Ny række X, 3, 1973; Sjøqvist: s. 426-432, Fink: s. 509-517. (Herefter forkortet »Historie« med sidehenvisninger).

2. Mohrs referat af 19. juli 1940 er her gengivet som bilag I, aftrykt efter Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius. Bd. 2 (1973) s. 310ff. Ritters referat af 19. juli 1940 er her gengivet som bilag II, aftrykt efter »Den Parlamentariske Kommission« Bd. XIII, 1954, s. 260f. (Den Parl. Komm. er herefter forkortet til P. K.). Mohrs referat af 18. juli 1940 er her gengivet som bilag III, aftrykt efter P. K. XIII s. 294ff. Endelig er Mohrs referat af 25. juni 1946 her gengivet som bilag IV, aftrykt efter P. K. V, 1948, s. 391ff.

dateringer og øvrige oplysninger i dennes referater, mens Sjøqvist og Fink er af den opfattelse, at det oprindelige, autentiske, referat fra Mohrs side er den såkaldte »officielle« version af 19. juli 1940, som Scavenius samme dag forelagde for det samlede ministerium, mens en anden, længere, version dateret d. 18. juli, der af Mohr opgives som den oprindelige, af Sjøqvist og Fink opfattes som en forfalskning. Mohr skulle have lavet denne forfalskning i slutningen af eller efter krigen for at distancere sig fra Scavenius.

Jeg vil starte min egen undersøgelse med at analysere Mohrs og Ritters versioner af 19. juli 1940 hver for sig og derefter sammenligne dem. Resultaterne sammenlignes med en analyse af Mohrs to andre versioner, der sammenlignes indbyrdes. Endelig gennemgås Sjøqvists og Finks vigtigste argumenter imod Nissens opfattelse.

Mohrs referat af 19/7-40. (Bilag I).

Det første, indledende, afsnit fra »Under opholdet i Berlin . . .« indtil » . . . og egentligt kontcarbejde« . . . består udelukkende af påstande om hændelsesforløb, altså berettende elementer. Ordvalget indicerer, at der ikke var tale om en tilfældig visit. Over for læseren fremgår dette af udtrykkene »benyttede jeg lejligheden« og »Jeg motiverede mit besøg med det gamle bekendtskab og med at 'han . . . nu svævede over vandene paa det handelspolitiske område'«. Men da den sidste sætning jo også er en beretning om, hvad han sagde til Ritter, således at denne både må have fået et indtryk af tilfældighed, nemlig ud fra det gamle bekendtskab, og noget formålsbestemt, nemlig ud fra Mohrs antagelse af Ritters tilknytning til det handelspolitiske, må Ritter med det samme have været klar over, at Mohr ikke kom af høflighedsgrunde alene. Indholdet af det næste afsnit indtil »at ideerne endnu var 'plastiske' . . .« går ud på, at det er Ritter, der tager initiativet med hensyn til at spørge om Danmarks eventuelle beredvillighed til økonomisk samarbejde med Tyskland allerede inden fredsslutningen. Mohr svarer bekræftende.

I det næste afsnit indtil »og derefter med 'højere Steder'« er det Mohr, som dæmper Ritters føler om et højere forhandlingsniveau ned til de allerede eksisterende regeringsudvalg.

Det er i forbindelse med Ritters påpegen af de økonomiske fordele for det danske landbrug og Mohrs udtryk for bekymring på den danske industris vegne, at Ritter kommer ind på »betydelige toldnedsættelser eller måske endog toldunion, men dette skulle ikke afskrække os (Danmark)«.

Ritters notits af 19/7-40. (Bilag II).

Notitsen er inddelt i to klart adskilte dele. Det første består udelukkende af berettende elementer. Det andet næsten udelukkende af ikke-berettende elementer.

I 1. dels første afsnit siger Ritter, at samtalen med det samme kom ind på Scavenius' erklæring. I det næste afsnit, 1. dels hovedafsnit, er det Mohr, som tager initiativ til økonomiske forhandlinger i Berlin om de økonomiske spørgsmål, som rejser sig i forbindelse med 8. juli-erklæringen. Da disse spørgsmål ikke var afklaret internt i Tyskland, undgik Ritter at tale om bestemte former som toldunion, møntunion og erhvervsunion. Mente dog, at Mohr tænkte på sådanne former i forbindelse med frygt for, at enkelte danske industrigrene ikke ville kunne klare sig uden toldbeskyttelse mod den tyske konkurrence.

Derefter sagde Mohr, at eventuelle forhandlinger fra dansk side ville blive ledet af Styhr, som sandsynligvis ville få tilforordnet lederen af det danske regeringsudvalg, idet der måtte opretholdes forbindelse mellem de bestående regeringsudvalg. 1. del slutter med, at Ritter endnu en gang pointerer, at initiativet til forhandlinger er udgået fra den danske regering, samt at der intet er aftalt om den videre fremgangsmåde.

2. del består næsten udelukkende af ikke-berettende elementer i form af performative udsagn af Ritter (forslag til rigsudenrigsministeren) i forbindelse med forudsigelser (hypoteser om fremtiden).

Indholdet er, at det danske initiativ bør gribes til afsluttelse af en økonomisk traktat med en økonomisk union som mål og det så hurtigt som muligt, dog uden af foregribe de hidtil bestående hensigter fra tysk side.

Hele Ritters notits indeholder i hvert fald to inkonsistente passager. I 1. dels hovedafsnit hævder Ritter, at det er Mohr, som tager initiativet til økonomiske forhandlinger, oven i købet gentagne gange og i indtrængende form. Ritter siger endvidere udtrykkeligt, at han ikke har nævnt konkrete former som told-, mønt- eller erhvervsunion, men at Mohr har tænkt på sådanne. Det eneste eksempel, Ritter giver på, at Mohr skulle have tænkt i disse baner, er, at Mohr udtalte *frygt* for konsekvenserne for den danske industri ved den eksisterende toldbeskyttelses bortfald.

Hvis Mohrs opfattelse af økonomiske unioner kun kan sættes i forbindelse med hans *frygt* for dem, er det ikke logisk at sætte hans påståede initiativ til forhandlinger i forbindelse med noget ønske om, at de skulle føre til nogen form for toldunion.

Altså: Ritter kæder Mohrs (af Ritter påståede) ønske om økono-

miske forhandlinger sammen med det ønske om en økonomisk union, som Ritter selv gør sig til talsmand for i notitsens 2. del. Her foregriber Ritter for øvrigt ved sine forslag netop det, han påstår ikke at ville foregribe, nemlig de hidtil bestående tyske hensigter.

Konklusionen er, at Mohr ifølge Ritters eget referat af deres samtale d. 18. juli 1940 ikke kan have taget initiativet til forhandlinger, som skulle munde ud i nogen form for økonomisk union, især da ikke en toldunion, man kan snarere sige tværtimod.

Det er også et spørgsmål, om Mohr overhovedet har sagt noget, der af Ritter med rette har kunnet opfattes som et initiativ fra den danske regerings side med henblik på *specifikke* økonomiske forhandlinger med Tyskland *udover* det generelle tilsagn i selve 8. juli-erklæringen om at ville underordne sig Tysklands førerskab politisk som økonomisk.

En sammenligning mellem Mohrs og Ritters referater:

Således som begge de herrers referater af 19. juli foreligger for os, er der kildekritisk set tale om to beretninger om det samme hændelsesforløb, skrevet af to af hinanden uafhængige førstehandsvidner, af kategorien ansvarlige, aktive deltagere. Med ansvarlige menes her, at referaterne er skrevet til, og med ansvar over for, deres respektive overordnede, således at de to referater må klassificeres som aktstykker.

Det må straks gentages og fastslås, at Mohrs referat i sig selv er konsistent, mens der i Ritters er påvist i hvert fald een vigtig inkonsistens. Endvidere viser en sammenligning flere betydningsfulde kontradiktioner. Ritter siger, at samtalen straks kom ind på 8. juli-erklæringen. Mohr siger, at der først var nogle indledende bemærkninger fra hans side, og at Ritter i denne sammenhæng stillede spørgsmålet, om erklæringen skulle forstås på den måde, at Danmark allerede, *før* krigen var forbi, var rede til at drøfte det fremtidige samarbejde mellem Tyskland og Danmark. Dette besvares bekræftende af Mohr, men han tilføjer, at Danmarks interesse lå i en drøftelse på et tidspunkt, der lå tidligt nok til, at tyskernes ideer endnu var »plastiske.« Ritter påstår, i umiddelbar fortsættelse af sin påstand om, at samtalen straks kom ind på 8. juli-erklæringen, at Mohr indtrængende og gentagne gange udtrykte ønske om, at der meget snart blev indledt forhandlinger, og det i Berlin, om de økonomiske spørgsmål, der rejste sig som følge af erklæringen. Der er her en klar kontradiktion med hensyn til, *hvem* af de to herrer, der har taget initiativet til at sætte 8. juli-erklæringen og dens overrækkelse i Berlin i forbindelse med snarlige konkrete økonomiske forhandlinger mellem Danmark og Tyskland.

Endvidere siger Ritter, at eventuelle forhandlinger fra dansk side vil blive ledet af Styhr, og at der under forhandlingerne måtte opretholdes forbindelse med de bestående regeringsudvalg, således at Styhr ville få tilforordnet lederen af det danske regeringsudvalg.

I Mohrs gengivelse er det Ritter, som starter på denne del af samtalen ved at spørge, om drøftelserne om økonomisk samarbejde ikke burde lægges op i et højere niveau end regeringsudvalget. Mohrs svar herpå er, at han egentlig havde tænkt sig, »at drøftelserne skulde begynde således, at den danske formand for det dansk-tyske regeringsudvalg hr. Wassard samt, hr. Styhr . . . rejste til Berlin . . .«, hvilket blev tiltrådt af Ritter.

Her består kontradiktionen atter i, at initiativet er byttet om, samt at Styhrs og Wassards roller også er byttet om som led i kontradiktionen angående de eventuelle forhandlingers niveau, nemlig om de skulle føres på eller over regeringsudvalgsplan.

Begge parter er imidlertid enige om, at Mohr har udtrykt frygt eller bekymring på den danske industris vegne i forbindelse med det fremtidige økonomiske samarbejde mellem Danmark og Tyskland.

Det afgørende punkt er, hvem der har taget initiativet til videregående forhandlinger, der eventuelt skulle munde ud i en økonomisk union. Kontradiktionerne drejer sig jo netop om dette, og de må opløses til fordel for Mohrs version. Af to grunde: 1. Ritters version er inkonsistent som ovenfor påpeget. 2. I anden del af Ritters notits (de performative udsagn) gør denne sig til talsmand for, at det danske initiativ, således som det beskrives i første del af notitsen, af politiske grunde skal gribes, og gribes hurtigt, dog uden at de hidtil bestående tyske hensigter skal foregribes. Dette er også, som påvist ovenfor, inkonsistent, ved at handle så hurtigt foregriber man jo netop. Begrundelsen er, at det danske initiativ kan blive betydningsfuldt for Tysklands forhold både til de besatte lande og til det øvrige udland, hvis man hurtigt afslutter en traktat med Danmark om en økonomisk union.

Uanset udtalelsen »Unbeschadet der bisher bestehenden Absichten« tager Ritter altså i anden del af sin notits initiativet til, at der fra tysk side skal afsluttes en traktat om en økonomisk union med Danmark, og at dette skal blive en rettesnor for Tysklands økonomiske politik over for andre besatte lande. Denne klare stillingtagen fra Ritters side i anden del af notitsen giver os mulighed for at se, hvorfor Ritters beskrivelse af, hvad han kalder den danske regerings initiativ, er holdt i så kategoriske vendinger: de er ikke blot ment som en rapport om en samtale, men danner samtidig basis for Ritters egne forslag. Med andre ord: diskrepansen

mellem Ritter og Mohr kan forklares som værende betinget af Ritters hensigt med sin notits som helhed.

Konklusionen er, at Mohr i sin samtale med Ritter d. 18. juli 1940 på direkte forespørgsel fra Ritter har svaret positivt angående Danmarks (den danske regerings) beredvillighed til, allerede før krigens afslutning, at drøfte det fremtidige økonomiske samarbejde med Tyskland, »så snart man fra tysk side havde gjort sig så megen forestilling om det fremtidige økonomiske samarbejde, at en drøftelse overhovedet havde nogen fornuftig mening. En forudsætning for, at et fremtidigt samarbejde kunde blive harmonisk, ville vel netop være, at drøftelser begyndte så tidligt, at ideerne endnu var »plastiske«. Mohrs tilsagn var altså ledsaget af ikke ubetydelige forbehold og kan bestemt ikke tages til indtægt for noget ønske om nogen form for økonomisk union, som indbefattede en toldunion, men har tværtimod været præget af bekymring eller endda frygt for noget sådant.

Spørgsmålet er nu, om en sammenligning af de tre versioner, der foreligger fra Mohrs side, kan ændre noget ved dette resultat. Mohrs korteste version er den, vi lige har gennemgået. Der er ingen grund til at betvivle dens ægtighed i den forstand, at det er den version, som med Mohrs underskrift i form af hans initialer blev forelagt det samlede ministerium af Scavenius i ministermødet d. 19. juli. Den næstkorteste version er den, som ifølge Mohrs skrivelse til Den parlamentariske Kommission af 11. marts 1953 er den oprindelige, og som er dateret den 18. juli og undertegnet med Mohrs initialer (Bilag III). Det ses med det samme, at spørgsmålet om initiativerne behandles på samme måde i versionen af 19. juli og versionen af 18. juli, blot er forbeholdene fra Mohrs side trukket tydeligere og mere detaljeret op i versionen af 18. juli.

Den mest betydningsfulde forskel imellem disse to versioner går på udenrigsminister Scavenius' person. I 19. juli-versionen svarer Mohr ganske kort og tilsyneladende positivt bekræftende på Ritters spørgsmål, om 8. juli-erklæringen var således at forstå, at Danmark allerede, inden krigens var forbi, var rede til osv. I den længere 18. juli-version besvarer Mohr Ritters spørgsmål ved i første omgang at hævde, at han aldrig har drøftet dette med Scavenius, dernæst, efter at Ritter havde bemærket, at Mohr dog måtte have et indtryk af sin egen ministers indstilling, ved at sige, at spørgsmålet utvivlsomt måtte besvares bekræftende, hvis fortolkningsgrundlaget udelukkende skulle være Scavenius' indstilling. Herefter følger i samme version Ritters spørgsmål, om Scavenius havde gjort sig »særlige tanker« angående det fremtidige økonomiske samarbejde med Tyskland. Dette benægter Mohr, men udtaler, at han formo-

der, at Scavenius forventer, at danskerne bliver hørt i forbindelse med tyske planer, som også måtte omfatte vore forhold.

Det ses umiddelbart, at dette afsnit i den længere version kan give indtryk af, at Scavenius står i noget af en særstilling i forhold til det øvrige ministerium, med hensyn til viljen til positivt samarbejde med tyskerne.

Den længste version er led i Mohrs redegørelse over for Den parlamentariske Kommission dateret d. 25. juni 1946 (Bilag IV). Denne version indledes med et dementi fra Mohrs side af forlydender om, at det skulle have været Scavenius, som havde taget initiativet til samtalen mellem Mohr og Ritter den 18. juli. Tværtimod hævder Mohr, at det var kammerherre Zahle, som mente, at det var nødvendigt for Mohr at aflægge høflighedsvisitter hos embedsmænd i det tyske udenrigsministerium, han kendte fra tidligere tid. Scavenius havde blot givet sit samtykke til Zahles forslag.

Mohr udtrykker også sin overraskelse over, at Ritter d. 17. juli alligevel ønskede visit af Mohr, efter at denne tidligere på dagen havde aflyst den, og især over, at Ritter havde beregnet så rigelig tid (en time) dertil; dette måtte betyde, at han (Ritter) påtænkte en saglig drøftelse af en eller anden art, og at han måske ville røbe noget om de eventuelle tyske økonomiske planer over for Mohr, idet 8. juli-erklæringen kunne have virket som en orienterende henvendelse.

Resten af denne version indeholder den samme beskrivelse af selve mødet d. 18. juli 1940, som den næstkorteste version, der er dateret d. 18. juli 1940, men isprængt forklarende kommentarer og efterfulgt af en længere fortolkning. De to versioners fælles stof er affattet *næsten* verbaloverensstemmende. Kommentarerne og fortolkningen til sidst går alle ud på at fortolke Mohrs faktiske, af ham selv beskrevne udtalelser så defensivt og henholdende over for Ritter som muligt. Det ses også, at den længste version er i overensstemmelse med den næstlængste, hvad angår afsnittet om Scavenius' holdning til økonomiske drøftelser med Tyskland allerede *inden* krigens afslutning, som er beskrevet ovenfor i forbindelse med den næstlængste version.

Således som Mohrs tre versioner foreligger for os er den næstkorteste dateret d. 18. juli 1940, den korteste d. 19. juli 1940, og endelig er den længste version led i en redegørelse dateret d. 25. juni 1946. Alle tre versioner er enige om, at Mohr i og for sig (over for Ritter) har taget initiativet til samtalen, samt at Mohrs motiv var at orientere sig så godt som muligt om tyskernes eventuelle konkrete planer om det fremtidige økonomiske forhold mellem Danmark og Tyskland. Alle tre versioner er

også enige om, at det var Ritter, der havde initiativet med hensyn til samtaltens indhold, idet han – efter at Mohr havde motiveret sit besøg med det gamle bekendtskab og med, at Ritter havde noget at gøre med det handelspolitiske område – spurgte Mohr, om 8. juli-erklæringen skulle forstås således, at Danmark var rede til at drøfte det fremtidige økonomiske samarbejde med Tyskland allerede *inden* fredsslutningen, hvilket for Ritter var et afgørende spørgsmål.

Alle tre versioner indeholder et bekræftende svar på dette spørgsmål, men med den forskel, at den korteste version (af 19. juli, som Scavenius samme dag forelagde hele ministeriet) indeholder en tilsyneladende uforbeholden bekræftelse, mens de to andre først giver bekræftelsen via en direkte forespørgsel fra Ritter om Scavenius' indstilling, således som ovenfor beskrevet. I den korteste version kædes den uforbeholdne bekræftelse direkte sammen med, at Danmark »vilde være stærkt interesseret« i en sådan drøftelse, så snart man i Tyskland havde en nogenlunde klar forestilling om, hvad man ville, men tids nok til, at ideerne endnu var »plastiske«. I de to andre versioner er svaret en følge af en forespørgsel fra Ritters side, om Mohr havde noget kendskab til, om Scavenius i forbindelse med 8. juli-erklæringen havde »gjort sig særlige tanker« angående det økonomiske samarbejde. Dette benægter Mohr, men udtaler som sin formodning, at Scavenius i al fald næppe havde tænkt sig osv. Alle tre versioner er endvidere enige om, at det er Ritter, som kommer ind på realiteterne ved et fremtidigt økonomisk samarbejde ved at påpege fordelene for landbruget; dette fører til at Mohr giver udtryk for bekymring for den danske industri, hvilket får Ritter til at tale om betydelige toldnedsættelser og måske en toldunion. I den korteste version fortsætter Ritter umiddelbart efter, »at dette ikke skulle afskrække os«, mens denne udtalelse i de to andre versioner først følger efter, at Mohr ved ordet »toldunion« har »reageret« eller »studset«.

Mohrs versioner kendetegnes altså alle tre ved, at de ligner hinanden mere (og på de afgørende punkter er i overensstemmelse), end nogen af dem ligner Ritters version, som oven i købet på det afgørende punkt er inkonsistent. Kontradiktionerne må derfor opløses til fordel for Mohrs version(er).

Endelig er der spørgsmålet, om Mohrs versioner er blevet til i den rækkefølge, som hans dateringer angiver. Den næstkorteste version, dateret d. 18. juli 1940, som blev trykt i P. K. i 1954, er således ifølge Mohr den oprindelige version nedskrevet samme dag, som samtalen fandt sted. Offentliggørelsen i P. K. har fundet sted i form af en afskrift af Mohr selv som et led i den skrivelse, han sendte P. K. under datoen 11. marts 1953.

Indholdet af denne version svarer, som ovenfor nævnt, så at sige ord til andet til den version, der indeholdes i den skrivelse, som Mohr sendte P. K. under datoen 25. juni 1946, og som blev trykt i P. K. i 1948. Denne sidste version er den længste, fordi den indeholder forklarende indskud af Mohr samt en længere fortolkning, beregnet for P. K. Dette vil sige, at indholdet af 18. juli-versionen – og stort set også formen – har været offentligt kendt siden 1948, af P. K. endda siden slutningen af juni 1946. Den korteste version, dateret d. 19. juli og underskrevet af Mohr og af Scavenius forelagt for ministeriet samme dato, er trykt i 1973, både hos Henrik Nissen og hos Viggo Sjøqvist. Konsekvensen af Mohrs dateringer er altså, at den korte version af 19. juli er en forkortelse af den oprindelige version af 18. juli. Er der noget i vejen for det?

Den vigtigste forkortelse er det afsnit, hvori Scavenius kommer til at fremtræde i en særposition i forhold til det øvrige ministerium, som jo har godkendt 8. juli-erklæringen i sin helhed. Samtidig har denne forkortelse givet anledning til en kortere og tilsyneladende mere positiv bekræftelse fra Mohrs side på Ritters spørgsmål, hvilket som tidligere påvist på ingen måde har rokket ved denne versions hovedtendens: en sondering af de tyske hensigter under bibeholdelse af den størst mulige danske selvstændighed i økonomisk henseende, således at alle initiativer derudover var på Ritters side. De øvrige forkortelser er i deres virkning en neddæmpning – men heller ikke mere – af Mohrs forbehold.

At disse forkortelser var i overensstemmelse med Scavenius' interesser og synspunkter, fremgår til overflod af hans egne og alle andres udtalelser under og efter begivenhederne: ingen har jo hævdet, at Scavenius' udenrigspolitik – selv i dens mest »aktive« forhandlingsperiode – på nogen måde har tilstræbt en økonomisk union – for slet ikke at tale om en toldunion – med Tyskland. At Mohr – uanset hvad han ellers måtte have ment om Scavenius og hans politik – har kunnet underskrive den forkortede version uden egentlig at gå på akkord med den oprindelige version ses af, at den forkortede har bevaret det væsentlige: de centrale forbehold, bekymring samt placeringen af initiativerne hos Ritter.

Vi vil nu behandle de indvendinger, der er rejst mod denne opfattelse af Viggo Sjøqvist og Troels Fink.

Sjøqvist skriver³: »Hvis forfatteren (Henrik Nissen) har ret i disse påstande, så kaster de et særdeles odiøst skær over Erik Scavenius' karakter og hæderlighed, ja også over hans intelligens, og giver samtidig en skildring af forhandlingen den 18. juli, der i modstrid med ambassadør

3. »Historie«, s. 426f.

Ritters referat.« Ovenstående er næppe et heldigt udgangspunkt for en kildekritisk redøgørelse; hvilket »skær« Scavenius efter endt historisk undersøgelse kommer til at stå i, bør selvfølgelig ikke være vejledende for kildekritikeren, men det antyder en apologetisk holdning hos Sjøqvist over for Scavenius. Hvad angår modstriden med Ritters referat er det vel ikke på forhånd givet, at Ritters er korrekt.

Sjøqvist antyder dermed også en fjendtlig holdning fra Nissens side over for Scavenius, hvilket jeg mener er uberettiget. Nissens forfatterskab i almindelighed og hans disputats i særdeleshed må vist uden tøven betegnes som såre forstående over for, hvad han kalder forhandlingspolitikken under besættelsen. I almindelighed kommer Nissens grundholdning klart frem i følgende citat⁴: »Efter krigen blev forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken set og bedømt i lyset af de allieredes sejr. Hvad enten man anklagede eller forsvarede, blev problemerne anskuet ud fra retsopgørets synsvinkel. Denne synsvinkel har ikke været min ... Men forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken i 1940 lader sig ikke forstå uden bevidstheden om, at de allieredes sejr i begyndelsen af året kun var en mulighed, og fra juni kun var et spinkelt, tilsyneladende urealistisk håb.« Nissens holdning over for Scavenius selv kan aflæses ud fra følgende citat⁵: »Scavenius' stilling i denne sag – som i det hele taget i det første halve år af hans ministertid – kan ikke forstås, hvis man ikke holder sig for øje, at det var hans opfattelse, at det demokratiske styre endnu kun havde en galgenfrist, og at det hele kunne blive væltet over ende, hvad dag det skulle være. Hvis det skulle komme til en våbenstilstand og fredsforhandlinger i efteråret 1940, ville hver dag, der var vundet for en dansk regering, være en fordel – mere end det, det var formålet med alt, hvad Scavenius foretog sig.«

Nu til Sjøqvists argumentation i enkeltheder. Han mener, at autenticiteten af Mohrs referater hænger sammen med deres proveniens, som efter hans opfattelse er tvivlsom, ja endda at der er tale om forfalskninger fra Mohrs side, fordi denne efter krigen ikke ville stå som den, der havde givet anledning til de dansk-tyske forhandlinger om en mønt- og toldunion. Mohrs referat af 19. juli skulle således ved sin lighed med Ritters af samme dato være kompromitterende for Mohrs senere gengivelse af sin holdning, således som den fremtræder i hans andre versioner, især den længste af 25. juni 1946. Endelig undrer Sjøqvist sig over, at Mohr først i 1965, altså *efter* Scavenius' død, møder op i Udenrigsministeriet med

4. Henrik S. Nissen: *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken* (1973); herefter forkortet til Nissen s. 13f.

5. Nissen s. 289.

referat af en samtale, dateret d. 19. juli 1940 mellem ham og Scavenius, hvori han udtrykker sin misfornøjelse med, at Scavenius har forkortet hans oprindelige referat af 18. juli (det er denne forkortelse, som er lig med versionen af 19. juli) til brug ved forelæggelsen i ministeriet. Sjøqvist mener, at der havde været en oplagt lejlighed for Mohr til at gøre rede for dette over for P. K. allerede i 1946. Endelig finder Sjøqvist det meget »egnet til at vække opmærksomhed«, at Mohr ved denne lejlighed i 1965 i Udenrigsministeriet lader samtalen med Scavenius renskrive sammen med referatet af samtalen med Ritter af 18. juli, hvorefter begge originaler med flere andre destrueres af Mohr.

Hertil er at sige, at der, som ovenfor påvist, netop *ikke* er tale om overensstemmelse mellem Ritters og Mohrs *referater af 18. juli*; Sjøqvist går åbenbart ud fra, at denne af ham påståede overensstemmelse er åbenbar, idet han ikke ved sammenligning har påvist den ved henvisning eller citat.

Jeg skal ikke her tage stilling til, om Mohr allerede i 1940–41, som Sjøqvist mener, har forsøgt at lægge afstand imellem sig og 19. juli-versionen, eller som Nissen mener, allerede i en samtale med Scavenius d. 19. juli; det afgørende er dels det faktum, at Mohr har underskrevet 19. juli-versionen og dermed godkendt den, dels at denne version som ovenfor påvist ikke afviger på de væsentlige punkter fra 18. juli-versionen nemlig med hensyn til forbehold og initiativer. Der er, som tidligere sagt, intet mærkeligt i, at Scavenius ikke har ønsket over for ministeriet som helhed at medtage det afsnit, hvori Mohr har ladet ham stå i en særposition over for tyskerne. Det afgørende er stadigvæk, at heller ikke Scavenius, selv i sin mest »aktive« forhandlingsperiode over for tyskerne har gjort eller sagt noget, som tyder på et ønske om nogen form for økonomisk union med Tyskland, men blot at slippe så billigt fra, hvad der måtte vise sig at være uundgåeligt, hvilket også fremgår af 19. juli-versionen.

Hvad angår det for Sjøqvist påfaldende i, at Mohr i sin skrivelse af 25. juni 1946 til P. K. ikke har benyttet »en oplagt lejlighed« til at nævne sin samtale med Scavenius d. 19. juli, bør det for det første nævnes, at Mohr i samme skrivelse gengiver sin omtale af Scavenius' holdning i fuld overensstemmelse med 18. juli-referatet, for det andet den vigtige omstændighed, at han i indledningen af samme skrivelse udtrykkeligt pointerer, at initiativet til hans samtale med Ritter d. 18. juli *ikke* stammer fra Scavenius, som blot har godkendt det, men fra gesandten i Berlin, kammerherre Zahle. Altså: samtidig med at skrivelsen af 25. juni 1946, foruden referatet af samtalen med Ritter, indeholder Mohrs indskudte forklarings-

ger og fortolkning, som afgjort skal vise P. K., at Mohr var så defensiv og henholdende som muligt over for tyskerne, som hans mission i forbindelse med 8. juli-erklæringen tillod, fritager han udtrykkeligt Scavenius for ansvaret for, at samtalen overhovedet fandt sted.

Her synes følgende plausibilitetsforklaring at være rimelig: Mohr har ønsket at være loyal over for Scavenius i tiden for P. K.s afhøringer, men i 1965, efter Scavenius' død og efter at bølgerne i forbindelse med efterkrigstidens opgør havde lagt sig, vil han for sin egen skyld gøre rede for baggrunden for de forskelle, der nu engang er imellem de to versioner af henholdsvis 18. og 19. juli, hvoraf den første i sin helhed rent faktisk blev fremlagt for P. K. i 1946 og uden indskud, igen i 1953. Det må for øvrigt konstateres, at den brevveksling, som på P. K.s initiativ fulgte mellem Mohr og Scavenius efter Mohrs skrivelse af 25. juni 1946, i brev af 7. juli 1947 fra Mohr til P. K.⁶ indeholder en henvisning til en mundtlig redegørelse afgivet af Mohr til Scavenius d. 19. juli, hvori Mohr hævder at have nævnt Ritters omtale af en toldunion, hvilket Scavenius i det foregående brev har undret sig over skulle være blevet sagt. Det må være denne samtale, hvis skriftlige referat Mohr i 1965 har ladet renskrive i Udenrigsministeriet. Med hensyn til holdbarheden af Mohrs påstand om, at det var Ritter, som kom ind på betydelige toldnedsættelser og måske endog en toldunion, henvises for en sikkerheds skyld endnu en gang til min analyse af Ritters notits og sammenligningen med Mohrs referat af 19. juli; kildekritisk set er det disse to samtidige kilder der tæller.

Sjøqvist giver nogle eksempler, der skal godtgøre, at Mohrs forklaring på 18. juli-versionens proveniens er forkert: Sjøqvist mener⁷, at det er mærkeligt, at Mohr ifølge 18. juli-versionen på Ritters anmodning om at hjælpe ham med at fortolke 8. juli-erklæringen svarer, at han aldrig havde drøftet dette spørgsmål med Scavenius. Sjøqvist slutter dette eksempel med et spørgsmål: »... hvis Scavenius har strøget så meget i »18. juli-referatet«, hvorfor har han da ikke også strøget disse famøse ord, der var så kompromitterende for samarbejdet mellem minister og direktør?« Dette spørgsmål må skyldes en simpel fejlhuskning eller -læsning fra Sjøqvists side, idet »disse famøse ord« faktisk *ikke* findes i 19. juli-versionen, som står aftrykt både hos Sjøqvist⁸ og Nissen⁹.

Sjøqvist skriver videre: »Til gengæld skal Scavenius så have strøget

6. P. K. V s. 399ff.

7. »Historie« s. 429.

8. Se bilag I.

9. N i s s e n s. 456ff.

denne sætning: »at han (Mohr) i alt fald næppe havde tænkt sig, at man i Tyskland udarbejdede planer, der også tog sigte på vore forhold, uden at vi i forvejen havde fået lejlighed til at gøre vore synspunkter gældende« ... Derimod skal Scavenius have ladet Mohrs anbefaling af at føre forhandlingerne på regeringsudvalgsplan stå urørt ... Nu ved vi fra Mohrs referat af samtalen med Scavenius den 19. juli, at denne anså den førstnævnte udtalelse for klog og den sidstnævnte for uklog. Hvorfor skulle Scavenius så have strøget den første udtalelse og ladet den anden stå? Det vil jo sige, at han har strøget det for ham positive og bibeholdt det negative! Hvor er logikken?«.

Hertil er at sige: ordet »Mohr« i parantesen i begyndelsen af afsnittet må skyldes en læsefejl, idet det ganske klart fremgår af 18. juli-versionen, at det er Scavenius, der drejer sig om. Det må også bemærkes, at nok er sætningen ikke at finde i 19. juli-versionen, men dens indhold udtrykkes jo stadigvæk i ordene: »en forudsætning for, at et fremtidigt samarbejde kunne blive harmonisk, ville vel netop være, at drøftelser begyndte så tidligt, at ideerne endnu var »plastiske««. Angående passagen »Derimod skal Scavenius have ladet Mohrs anbefaling af at føre forhandlingerne på regeringsudvalgsplan stå urørt« fremgår det af 18. juli-versionen, at Mohr som svar på Ritters direkte spørgsmål, om drøftelserne skulle lægges op i et højere niveau end regeringsudvalget, blot har udtalt, at det ville være hensigtsmæssigt, at formændene for regeringsudvalgene *deltog* i drøftelserne, og at disse *begyndte* således, at Wassard og Styhr rejste til Berlin osv. Dette er jo ikke det samme som Sjøqvists fortolkning af denne passage.

Der er også grund til at hæfte sig ved, at Sjøqvist i sin argumentation omtaler og benytter Mohrs referat af sin samtale med Scavenius d. 19. juli. Altså kan samtalen også ifølge Sjøqvists opfattelse have fundet sted¹⁰ og med hensyn til dens indhold kan i hvert fald også ifølge Sjøqvist siges, at den har indeholdt bemærkninger fra Scavenius' side om klogskaben af en formulering, der kun findes i 18. juli-versionen. Konklusionen må være, at en sådan samtale kun kan have haft en mening, hvis der har foreligget et forlæg for 19. juli-versionen. Sjøqvist slutter sine eksempler med: »Endelig er der grund til at omtale den vigtigste udtalelse under hele samtalen med Ritter, nemlig Mohrs svar på Ritters spørgsmål om den danske regerings beredvillighed til at forhandle allerede under krigen. Dette afsnit er helt forskelligt i de to versioner, *skønt* Scavenius på dette punkt ifølge Mohr *ikke* skulle have foretaget nogen udstregning.

10. »Historie« s. 427 linje 8 foroven kunne tyde på, at Sjøqvist tvivler på, at samtalen overhovedet har fundet sted.

De to versioner har følgende ordlyd:

18. juli-referatet.

Det ville være en nærliggende logisk slutning, at en drøftelse ville være af interesse allerede, såsnart man fra tysk side havde . . . etc.

19. juli-referatet.

Danmark ville være stærkt interesseret i en sådan drøftelse, så snart man fra tysk side . . . etc.

18. juli-formuleringen er, som det vil ses, ulden og forbeholden, mens 19. juliformuleringen er et klart positivt og bekræftende svar på spørgsmålet.«

Hertil er at sige, at således som de to citater er modstillet hinanden, har Sjøqvist for så vidt ret, men hvis man tager den i begge versioner enslydende fortsættelse med, ser det anderledes ud. Fortsættelsen lyder: » . . . så snart man fra tysk side havde gjort sig så megen forestilling om det fremtidige økonomiske samarbejde, at en drøftelse overhovedet havde nogen fornuftig mening. En forudsætning for, at et fremtidigt samarbejde kunne blive harmonisk, ville vel netop være, at drøftelser begyndte så *tidligt*, at ideerne endnu var »plastiske« . . .«. Set i sin sammenhæng bliver det som Sjøqvist kalder »et klart og positivt bekræftende svar« en *ekstra* understregning af de efterfølgende forbehold! Hvad angår det mærkelige i Mohrs senere destruktion af originalt kildemateriale, skal jeg vende tilbage til det i forbindelse med gennemgangen af Troels Finks indvendinger, da det for Fink spiller en næsten endnu større rolle end for Sjøqvist.

Fink kalder stykket om mønt- og toldunionen for det »mest værdifulde afsnit i Henrik Nissens afhandling«¹¹, en kompliment der dog bliver noget tvivlsom, når Fink et par sider længere fremme – i forbindelse med spørgsmålet om proveniensen af Mohrs forskellige versioner – skriver: »Det hele er meget mystisk. Henrik Nissen følger helt og fuldt Mohrs senest fremkomne referat, altså det, der er dateret 18. juli 1940, og det forekommer anmelderen at være en meget alvorlig anke imod hans videnskabelighed, at han ikke i teksten gør opmærksom på, hvor svagt det foreliggende kildemateriale er. Det fremgår derimod af noterne og et anhang, hvor forfatteren nærmere argumenterer til fordel for Mohrs påstand; men der fremlægges ikke bevis for dens rigtighed . . .«. Disse barske ord er efter min opfattelse ikke berettigede, i hvert fald ikke i den sammenhæng, hvori de fremkommer. Det er fuldt legitimt at fremlægge

11. »Historie« s. 511.

resultaterne af sine overvejelser i selve hovedteksten og at føre den kildekritiske detailargumentation ud i noter og anhang. Det er jo egentlig også Nissen selv, der på en måde har lagt grunden til sine kritikeres indvendinger ved i anhanget¹² at foretage et falsificeringsforsøg på sin opfattelse, hvilket i sig selv vel må siges at være så videnskabeligt, som nogen kan forlange. Men hvis Fink mener, at Nissen ikke har fremlagt bevis for sin opfattelses rigtighed, så er jeg enig i den forstand, at Nissen kunne have underbygget og fremlagt sit kildekritiske arbejde og dets resultater på en bedre og mere tydelig måde, end han har gjort. Det er denne opfattelse, som er baggrunden for dette indlæg, foruden at det giver anledning til nogle mere principielle betragtninger, som jeg senere skal komme ind på.

For Fink er spørgsmålet om, hvorfor Mohr i 1965 brændte den oprindelige 18. juli-version lige ved at være det vigtigste kildekritiske problem¹³. Men lige så lidt som Sjøqvist giver Fink nogen klar begrundelse for, at denne kendsgerning skulle umuliggøre Mohrs og Nissens (og min) opfattelse af ægtheden af deres dateringer. Begge sætter destruktionsen fra Mohrs side i direkte forbindelse med de motiver, de selv tillægger ham. Sjøqvist hælder nærmest til den anskuelse, at Mohr har fabrikeret 18. juli-versionen i slutningen af eller umiddelbart efter krigen, »da motivet ville være klart«, mens Fink noget mere forsigtigt taler om Nissens på Mohrs vegne foretagne efterrationalisering (antagelig forstået således, at Mohr ved hjælp af den senere skrevne 18. juli-version selv som den første har foretaget denne »efterrationalisering«).

Med hensyn til destruktionsen vil jeg bemærke, at den naturligvis også forekommer mig mærkelig. Det er vel normalt, at historikere føler for den slags på samme måde, som politifolk formodes at føle det, når de under ransagning i en mistænks hjem finder varm aske efter brændte papirer i kaminen! Men det forudsætter dog en *begrundet* mistanke.

Her er det værd at bemærke, at Mohr gav Nissen lov til at affotografere 18. juli-versionen før destruktionsen, at Mohr lod det og andre dokumenter afskrive (renskrive) i Udenrigsministeriet før destruktionsen og endelig, at 18. juli-versionen så at sige i sin helhed og med klare verbaloverensstemmelser forelå i Mohrs skrivelse til P. K. af 25 juni 1946, samt at selve 18. juli-versionen fremkommer i Mohrs skrivelse til P. K. af 11. marts 1953, og at begge versioner er trykt i P. K. henholdsvis i 1948 og 1954. De kan altså ikke siges at være »bortkommet« i normal forstand. Især synes det mærkeligt, at Mohr, hvis han skulle have øn-

12. Nissen s. 464ff.

13. »Historie« s. 514.

sket at tilintetgøre en forfalskning, først tillader en historiker at affotografere den til videnskabeligt brug.

Men hovedbeviset for Fink som for Sjøqvist er trods alt deres opfattelse af, at den »officielle« version af 19. juli, som Scavenius samme dag forelagde for ministeriet, er i overensstemmelse med Ritters af samme dato, hvilket, som påvist ovenfor, aldeles ikke er tilfældet. Denne overensstemmelse forekommer åbenbart dem begge så givet, at de ikke har foretaget en systematisk analyse og sammenligning af dem. Men derved er de i realiteten kommet til at sammenligne Ritters version med Mohrs to andre versioner uden at have opdaget inkonsistensen hos Ritter, hvorved de har overset de fundamentale ligheder imellem *alle* Mohrs versioner i forhold til Ritters. *Dette* er det afgørende i kildekritisk henseende, *ikke* spørgsmålet om hvorfor en original kilde, efter trykning i P. K., affotografering af Nissen og afskrivning i Udenrigsministeriet, er blevet destrueret af sin ophavsmand, hvor uforståeligt dette end kan være.

Det bør jo ikke overses, at den vigtigste forskel imellem den korte version af 19. juli og de andre blot er, at den korte ikke indeholder passagen med Mohrs svar på Ritters spørgsmål om Scavenius' personlige indstilling, en passage som kunne sætte Scavenius i en særposition i forhold til de øvrige ministre, hvilket han forståeligt nok ikke kan have ønsket, når det samlede ministerium nu en gang *havde* godkendt 8. juli-erklæringen og derfor sammen med ham måtte tage de eventuelle følger af den. Dette må Mohr ved sin underskrift af 19. juli-versionen have anerkendt. At Mohr i sin skrivelse af 25. juni 1946 over for P. K. og den danske offentlighed har ønsket at gengive og kommentere hele indholdet af den oprindelige version af 18. juli forekommer mig ganske naturligt. Det er for mig også klart, at Mohr i 1953 efter af P. K. at være blevet præsenteret for Ritters version – notitsen af 19. juli 1940 – som svar fremlægger sin oprindelige version – af 18. juli s. å. – for P. K., idet denne version – uden de defensoriske indslag fra Mohrs skrivelse af 25. juni 1946 – indeholder de forbehold, som Ritter ser bort fra, men indirekte alligevel kommer til at røbe (Mohrs *frygt* på den danske industris vegne).

I samme skrivelse har Mohr – uanset hvilket forhold han måtte have haft til Scavenius før, under og efter besættelsen – udtrykkeligt fremhævet, at Scavenius *ikke* har taget initiativet til Mohrs samtale med Ritter d. 18. juli 1940 med deraf flydende følger. Resultatet er ironisk nok, at Sjøqvists bekymringer med hensyn til Nissens opfattelse af Scavenius' karakter, hæderlighed og sågar intelligens er overflødige: hverken Scavenius, Mohr eller begge i fællesskab har den 18. eller 19. juli 1940

foretaget sig nogetsomhelst, som kan give en anden opfattelse af Scavenius og hans politik end den, både Sjøqvist og Nissen i virkeligheden er rørende enige om.

Tilbage bliver Henriks Nissens egen behandling af det kildekritiske problem, han selv har opstillet. I afsnittet »Ritters initiativ« i hovedteksten skriver Nissen bl. a.¹⁴: »Med Scavenius' erklæring i hånden og med direktøren for det danske udenrigsministerium på en »tilfældig« høflighedsvisit i sit kontor, måtte Ritter uvægerligt være disponeret for at se en dansk invitation til økonomiske forhandlinger i Mohrs replikker – næsten uanset hvad der rent faktisk blev sagt. Resultatet af denne situation kommer til udtryk i de to meget forskellige referater, der foreligger fra Mohrs og Ritters side«. Efter at have refereret visse lighedspunkter i de to versioner fortsætter Nissen: »Men når dette er sagt, må man unægtelig påpege de aldeles afgørende forskelle. Alene de første sætninger af det egentlige referat er ikke gengivelse af, hvad Mohr har sagt, men en grov overfortolkning af, hvad Mohr blev presset til at sige om sin ministers indstilling. Mohrs forsigtige fortolkning af hensigten med Scavenius' erklæring bliver i Ritters gengivelse til: »Mohr ytrede i forbindelse med dette (erklæringen af 8. juli) gentagne gange og i indtrængende form ønsket om, at der meget snart indledes forhandlinger, og det i Berlin, om de økonomiske spørgsmål, der rejser sig som følge af denne erklæring (Europas nyordning i økonomisk henseende under Tysklands førerskab)«.

Ritter har iflg. sin notits helt undladt at tale om bestemte former for dette samarbejde. Hans egen (ganske vist meget ubestemte) bemærkning om toldunion undlader han at tage med; men det er lidet sandsynligt, at Mohr på dette meget vigtige punkt skulle huske forkert. Ritter skyder her – som i det hele taget – ansvaret over på Mohr, idet han lader udtalelsen om toldunionen fremstå som en selvfølgelig fortolkning af Mohrs bekymring for enkelte danske industrier.« Nissen *illustrerer* denne gennemgang med tre noter, der indeholder uddrag af de relevante dele af Ritters notits.

Jeg er, som det fremgår af min egen gennemgang ovenfor, stort set enig med Nissen, *men*: Nissen går her ud fra som noget givet, at det er Mohrs version, der er den rigtige, og Ritters version behandles i overensstemmelse med dette. Selvfølgelig har Nissen sammenlignet de to tekster, det fremgår jo tydeligt nok, men der mangler lige så tydeligt en systematisk undersøgelse af kildernes indre konsistens *hver for sig*, en undersøgelse, der for mit vedkommende, som redegjort for ovenfor, har

14. Nissen s. 294f.

ført til påvisningen af inkonsistensen hos Ritter netop i forbindelse med det meget vigtige punkt om toldunionen. Derfor får Nissen ikke fat på betydningen af, at Ritter omtaler Mohrs frygt på dansk industris vegne (som Mohr selv udtrykker som *bekymring*). Hos Nissen bliver muligheden for at fremføre et afgørende argument derfor forpasset, og han må nøjes med den meget svagere plausibilitetsforklaring: »... men det er lidet sandsynligt, at Mohr på dette meget vigtige punkt skulle huske forkert.« Derfor er mit udtryk »illustrerer« det rette ord om Nissens fremgangsmåde: han *påviser* ikke noget med sine citater.

Jeg går ud fra, at det bl. a. er denne mangel på egentlig kildekritisk argumentation, som hos Nissen udløser en usikkerhed, der i hans »Kommentar...«¹⁵ (som Fink kalder »anhang«) giver sig udtryk i følgende passus: »Det vægtigste argument for en hypotese om, at der foreligger en forfalskning, er den overensstemmelse, der er mellem Ritters referat, skrevet den 19. juli, og det »officielle« referat fra det danske udenrigsministerium. Selv om der naturligvis er forskelle, ville samtalen den 18. juli, hvis den var forløbet som gengivet i det »officielle« referat, netop have berettiget Ritter til at fremstille sagen som et helt klart initiativ fra dansk side med det sigte at komme i forhandling på højt plan om en toldunion mellem de to lande«. Selv om denne passus må ses som et led i et i sig selv meget rosværdigt forsøg på at falsificere sin egen opfattelse, er den dog så kontradiktorisk over for de lige citerede udsagn fra hovedteksten, at jeg tillader mig at gå ud fra, at det ikke mindst er denne passus hos Nissen, der har fået Sjøqvist og Fink til at reagere så kraftigt. Resultatet er nemlig, at Nissen, som åbenbart nu er meget usikker på sin egen opfattelses holdbarhed, derefter går over til at understøtte den med rene plausibilitetsforklaringer: ud fra forarbejderne til den såkaldte »gråbog«¹⁶ mener han at kunne uddrage slutninger angående hvor tidligt Mohr skulle have opponeret mod Scavenius. Disse betragtninger har Fink, efter min mening med rette, nedvurderet¹⁷.

Der er i de senere år, ikke mindst i samtidshistorie, skrevet bindstærke værker, adskillige af dem disputatser, der ligesom Nissens omfangs- og detailrige arbejde synes at tyde på, at den også i Norden stigende interesse for teoretisk kildekritik og historisk metode ikke giver sig ret mange praktiske udtryk i de konkrete forskningsresultater. Et andet eksempel: Sven Henningsen skriver, i sin trykte gengivelse af sin opposition ved Tage

15. Se note 12.

16. Nissen s. 465f.

17. »Historie« s. 16f. (Fink taler fejlagtigt om en blå bog).

Kaarsteds disputats: Påskekrisen 1920¹⁸, følgende: »Efter min opfattelse kan den anke rettes mod Tage Kaarsteds afhandling, at han ikke i en samlet analyse har gjort rede for de kritiske problemer, som dette materiale af berettende kilder har stillet ham overfor, og hvorledes de er blevet behandlet . . . I hvert fald ville afhandlingen og hovedtesen have vundet i vægt, hvis forfatteren havde taget troværdighedsproblemet op i dets helhed eller i hvert fald gjort sine læsere delagtige i den kritik af kilderne, som han har foretaget«.

Såvel hos Nissen som i Sjøqvists og Finks kritik af ham er der efter min opfattelse især een fælles mangel i kildekritisk henseende: ingen af dem skelner tilstrækkeligt imellem, hvad jeg vil kalde den mere kildekritiske argumentation, og hvad der sammenfattende kan kaldes plausibilitetsforklaringer. Det er i praksis ikke altid lige nemt at holde disse to argumentationsformer ude fra hinanden, men det betaler sig som regel at forsøge. I dette tilfælde har vi 4 tekster, som først bør analyseres enkeltvis ud fra deres pålydende: først den almene fortolkning og herunder klassifikation¹⁹ som dokument/aktstykke eller beretning. Derefter konstatering af om indholdet er berettende og/eller ikke-berettende. Hvis der findes ikke-berettende elementer, som jo udelukkende er kilde til ophavsmænd, kan disse (hvor det er relevant for problemstillingen) yderligere differentieres²⁰. De berettende elementer kan jo for øvrigt vise sig at være maskerede ikke-berettende ditto, altså at den grammatiske form ikke er lig med den logiske²¹. Dette er igen et led i den almene tendenskritik: ikke-berettende elementer maskerede som berettende kan ofte i forbindelse med værdidomme (værdiladede elementer) afsløre muligheden for tendensbetinget diskrepans²². Endelig bør man altid – som i dette tilfælde – undersøge, om den enkelte tekst er konsistent.

Når dette er gjort, må teksterne sammenlignes indbyrdes; i dette tilfælde må det ud fra Sjøqvists og Finks påstande være relevant at starte med at undersøge, om en sammenligning af Ritters og Mohrs versioner af 19. juli afslører kontradiktioner, derefter at sammenligne Mohrs tre versioner indbyrdes og dem alle med Ritters, således som ovenfor beskrevet. Det er en rent kildekritisk argumentation at opløse en kontradiktion til fordel for den ene af de to tekster, når den anden på det relevante sted er inkonsistent.

18. Historisk Tidsskrift 12. r. bd. VI, 3–4, 1973, s. 625f.

19. Jakob Pasternak og Niels Skyum-Nielsen: *Fundamental kildekritik*. Skrift, billede, lyd (1973), s. 15ff.

20. *Fundamental kildekritik* s. 19.

21. *Fundamental kildekritik*, s. 24f.

22. *Fundamental kildekritik*, s. 39ff.

En rent kildekritisk argumentation vil som regel foreligge, når gradueringen af to eller flere tekster eller tekstelementer er resultatet af slutninger, som i det store og hele er draget ud fra selve teksterne. Plausibilitetsforklaringer vil som regel være basis for gradueringer, som er resultatet af slutninger, som er draget af forhold uden for teksterne.

En plausibilitetsforklaring er af mig benyttet til at sandsynliggøre, at Mohrs version af 19. juli er en forkortelse af versionen af 18. juli. Den hviler på antagelsen om, at Scavenius over for det øvrige ministerium ikke kunne være interesseret i at fremtræde i en særposition over for tyskerne, når *helt* ministeriet nu engang havde godkendt 8. juli-erklæringen. Hvis det omvendt drejer sig om en senere *tilføjelse* til 19. juli-versionen, må det være ud fra den antagelse, at Mohr d. 25. juni 1946 havde brug for en distancering fra Scavenius. Dette sidste er selvfølgelig muligt, men dette synspunkt modarbejdes i hvert fald i nogen grad af, at Mohr i den samme skrivelse udtrykkeligt fralægger Scavenius initiativet til, at Mohrs samtale med Ritter overhovedet kom i stand. Den sidste omstændighed skulle i en plausibilitetsforklaring være nok i sig selv til at få vægtskålen til at synke ned til fordel for den første antagelse, men der er endnu en vigtig begrundelse til fordel for den: de påstande og dateringer som 18. juli-versionen selv indeholder foruden Mohrs senere påstande om proveniensen er principielt at opfatte som *omstødelsespåstande*²³. Dette vil sige, at bevisbyrden ligger på den, der vil hævde noget andet, og at det ikke er nok, at en anden opfattelse kan være lige så sandsynlig (hvilket som nævnt ikke er tilfældet her); hvis begge opfattelser er mulige, må den angrebne stå ved magt, indtil en virkelig omstødelsesgrund foreligger.

En plausibilitetsforklaring vil som regel stå svagere end en rent kildekritisk argumentation: som før omtalt er det netop den situation, Nissen bringer sig selv i, ved kun at kunne fremføre en plausibilitetsforklaring på trods af, at en rent kildekritisk argumentation til fordel for hans standpunkt er mulig, ja endda nærliggende, hvis han var gået noget mere systematisk frem.

Jeg vil naturligvis ikke påstå, at den fremgangsmåde, jeg her har skitseret, er den eneste rigtige eller mulige, men jeg mener, at det kildekritiske grundlag for en historisk afhandling må være noget, der fra forfatterens side bevidst er taget stilling til – og systematisk benyttet. Efter op mod en halv snes metodekonferencer på nordisk plan, og efter at nye lærebøger i kildekritik og metode er udkommet i alle de nordiske lande, er dette vel heller ikke helt urimeligt.

23. *Fundamental kildekritik*, s. 47.

Bilag I

Mohrs referat af samtalen med Ritter den 18. juli 1940.

Om forløbet af mødet med Ritter i Berlin findes der på Udenrigsministeriets akter et referat af den 19. juli 1940 fra Mohrs hånd. Det har følgende ordlyd:

»Referat af samtale med ambassadør Ritter i det tyske Udenrigsministerium.

Under opholdet i Berlin benyttede jeg lejligheden til at besøge ambassadør Ritter, hvem jeg kendte godt fra forhandlinger for nogle år tilbage, da han var chef for det tyske Udenrigsministeriums handelspolitiske afdeling.

Jeg motiverede mit besøg med det gamle bekendtskab og med, at han – såvidt jeg havde forstået – nu svævede over vandene på det handelspolitiske område.«

Han svarede, at dette udtryk for såvidt var rigtigt, som han på grund af sin store erfaring på dette område var blevet anmodet om at arbejde i Udenrigsministeriet som rådgiver for »de højeste steder«, men at han havde be-tinget sig at være fri for akter og egentligt kontorarbejde.

Han nævnede, at han netop fra statssekretæren havde modtaget en afskrift af den note med den danske udenrigsministers erklæring, som kammerherre Zahle og jeg den foregående dag havde afleveret. Han ville i den anledning spørge mig, om denne erklæring var således at forstå, at Danmark var rede til med Tyskland at drøfte det fremtidige samarbejde på det økonomiske område *allerede forinden fredsslutningen og ikke først efter denne*. Dette var efter hans mening et meget afgørende spørgsmål.

Jeg svarede, at der ikke kunne være nogen tvivl om, at dette spørgsmål måtte besvares bekræftende. Danmark ville være stærkt interesseret i en sådan drøftelse, så snart man fra tysk side havde gjort sig så megen forestilling om det fremtidige økonomiske samarbejde, at en drøftelse overhovedet havde nogen fornuftig mening. En forudsætning for, at et fremtidigt samarbejde kunne blive harmonisk ville vel netop være, at drøftelserne begyndte så tidligt, at ideerne endnu var »plastiske«.

Herr Ritter gav mig ret i dette synspunkt. Han ville endossere det overfor »de højeresteder« og mente at kunne gennemføre det dér, så meget mere som tilkendegivelsen om villighed til drøftelse inden fredsslutningen formentlig ville falde i yderst god jord. Helt beredt til drøftelser var man fra tysk side knap nok endnu, men længe ville det næppe vare. Hvorledes havde jeg tænkt mig, at det rent praktisk skulle gribes an, drøftelserne skulle vel lægges op i et højere niveau end regeringsudvalget?

Jeg svarede, at det dog måske ville være hensigtsmæssigt, om formændene for regeringsudvalget, der var så godt inde i alle spørgsmål med hensyn til det nuværende økonomiske samarbejde dog i alt fald deltog i disse drøftelser. Jeg havde egentlig tænkt mig, at drøftelserne skulle begynde således, at den danske formand for det dansk-tyske regeringsudvalg herr Wassard samt herr Styhr (om hvis stilling og person jeg gav nogle oplysninger) rejste til Berlin og blev sat i forbindelse med de tyske herrer, der forberedte de pågældende problemer.

Herr Ritter mente også, at det måske ville være den bedste fremgangsmåde. Han ville nu tale med den tyske formand for regeringsudvalget dr. Walter og derefter med »højere steder«.

Med hensyn til realiteterne i et fremtidigt økonomisk samarbejde fremhævede herr Ritter, at et sådant ville være til gavn for det danske landbrug, der kunne regne med sikker afsætning til lønnende priser – noget der ikke altid havde været tilfældet med afsætningen til England. Jeg henledte opmærksomheden på, at det kun var 1/3 af Danmarks befolkning, der var beskæftiget med landbrug, og at det også drejede sig om at sikre den øvrige befolkning. Herr Ritter spurgte i den anledning, om jeg havde bekymringer med hensyn til den danske industri's stilling i et fremtidigt samarbejde med Tyskland. Jeg svarede, at jeg nok kunne være bekymret, hvis man ikke sørgede for at undgå at slå eksisterende værdier i stykker.

På et yderligere spørgsmål om, hvilke industrier mine bekymringer navnlig gjaldt, nævnedes jeg eksempelvis tekstil- og skotøjsindustrien. Herr Ritter mente, at selv for sådanne industrier var mine bekymringer overflødige. Han kunne i fortrolighed sige, at de tyske planer antagelig ville gå ud på betydelige *toldnedsættelser* eller måske endog *toldunion*, men dette skulle ikke afskrække os. Man kunne sørge for gennem kontingenteringer eventuelt gennem specialisering at opretholde den danske industri's produktion. Dette ville i alt fald blive den indstilling, han ville gøre til »højere steder«, og han håbede på at »få disse synspunkter gennemført, hvad der ville være lettere efter vor samtale med den betydningsfulde fortolkning af »Erklæringen«.

Foreløbig ville han iøvrigt arbejde på, at vi i en nærmere fremtid – så snart man fra tysk side var rede – fik en opfordring til at sende repræsentanter til Berlin til en foreløbig drøftelse.

O.M. 19.7.1940.«

Bilag II

Notits af ambassadør Ritter ang. samtale med direktør Mohr 18. juli om tysk-danske økonomiske forhandlinger

19. juli 1940

Botschafter Ritte:

Aktenvermerk

Gesandter Mohr (Generalsekretär im Dänischen Aussenministerium) suchte mich am 18. Juli auf. Die Unterredung dauerte 40 Minuten. Das Gespräch kam sogleich auf das Schreiben des Dänischen Gesandten an den Herrn RAM vom 17. juli und die darin enthaltene Erklärung des Dänischen Aussenministers Scavenius. (Aufzeichnung des Herrn St. S. vom 17. Juli)

Mohr äusserte dabei wiederholt und in dringlicher Form den Wunsch, dass über die aus dieser Erklärung sich ergebenden wirtschaftlichen Fragen (»neue Ordnung Europas in wirtschaftlicher Hinsicht unter Führung Deutschlands«) sehr bald verhandelt wird und zwar in Berlin. Da bei uns intern noch nicht geklärt ist, in welcher Form und in welchem Tempo die künftige wirtschaftspolitische und -rechtliche Stellung Dänemarks zu Deutschland geregelt werden soll, habe ich es vermieden, über bestimmte Formen (Zollunion, Währungsunion, Wirtschaftsunion) zu sprechen. Aus der Erörterung einzelner landwirtschaftlicher und industrieller Fragen habe ich aber entnommen, dass Mohr bei

der Unterredung an solche Formen gedacht hat. So äusserte er zum Beispiel die Befürchtung, dass einzelne dänische Industriezweige in Zukunft nicht mehr aufrecht erhalten werden können, weil der jetzt bestehende Zollschutz gegenüber dem deutschen Wettbewerb wegfalle. Er erwähnte dabei die dänische Textilindustrie und Schuhindustrie.

Mohr sagte, dass etwaige Verhandlungen von dänischer Seite voraussichtlich von einem Herrn *Styhr* geleitet würden. *Styhr* war während des Weltkrieges im dänischen Regierungsdienst, hat sich dann aber privatwirtschaftlichen Aufgaben gewidmet. Bei den Verhandlungen müsse Verbindung mit den bestehenden Regierungsausschüssen gehalten werden. Zu diesem Zweck werde Herrn *Styhr* voraussichtlich der Leiter des Dänischen Regierungsausschusses beigegeben werden.

Ich stellte bei der Unterredung fest, dass die Initiative für solche Verhandlungen von der Dänischen Regierung ausgeht. Über das weitere Procedüre ist nichts verabredet worden.

Die Initiative der Dänischen Regierung ist m[eines] E[rachtens] eine politisch bedeutsame und verwertbare Tatsache. Unbeschadet der bisher bestehenden Absichten über das Tempo, in dem die besetzten Gebiete dem deutschen Grosswirtschaftsraum angegliedert oder eingegliedert werden sollen, halte ich es für richtig, dass diese dänische Initiative aufgenommen und dass schnell ein Wirtschaftsvertrag mit Dänemark abgeschlossen wird. Ein solcher erster Vertrag aus der Initiative der Dänischen Regierung wäre sowohl gegenüber den anderen besetzten Staaten (Norwegen, Holland, Belgien, Luxemburg) bedeutungsvoll, als auch allgemein politisch gegenüber dem Ausland. Ich halte es daher für notwendig, dass alsbald eine Entscheidung des Herrn RAM herbeigeführt wird, ob solche Verhandlungen sofort aufgenommen werden sollen. Das Ziel solcher Verhandlungen kann nur eine allgemeine Wirtschaftsunion sein. Darüber müsste, falls der Herr RAM dem zustimmt, zunächst mit den beteiligten inneren Stellen gesprochen werden.

Berlin, am 19. Juli 1940.

gez. Ritter.

Bilag III

Madrid, den 11. marts 1953.

Til Den af Folketinget under 25. oktober 1950 nedsatte Kommission i henhold til Grundlovens § 45, København.

Jeg anerkender modtagelsen af kommissionens skrivelse af 3. ds. med bilag og finder anledning til følgende bemærkninger til det fremsendte materiale.

Samtalen med Ritter 18. juli. (Ritters Aktenvermerk af 19. juli 1940).

Om indholdet af denne samtale skrev jeg samme dag følgende meget detaillerede referat:

Referat af Samtale med Ambassadør Ritter i det tyske Udenrigsministerium 18. Juli.

Ritter begyndte samtalen med at nævne, at han efter Statssekretærens Meddelelse om mit forlængede Ophold gerne havde villet benytte Lejligheden til

en Samtale. Jeg havde jo den foregaaende Dag selv haft til Hensigt at aflægge ham et Besøg. Havde jeg noget særligt paa Hjerte?

Jeg svarede, at Motivet til det paatænkte Besøg kun havde været gammelt Bekendtskab. Jeg tilføjede en Bemærkning om, at Ritter, – saavidt jeg havde forstaaet – nu »svævede over Vandene paa det handelspolitiske Omraade«.

Han svarede, at dette Udtryk forsaavidt var rigtigt, som han paa Grund af sin store Erfaring paa det handelspolitiske Omraade var bleven anmodet om at arbejde i Udenrigsministeriet som Raadgiver for »de højeste Steder«, men at han havde betinget sig at være fri for Akter og egentligt Kontorarbejde.

Han nævnede, at han netop fra Statssekretæren havde modtaget en Afskrift af den Note med den danske Udenrigsministers Erklæring, som Kmh. Zahle og jeg den foregaaende Dag havde afleveret. Han vilde i den Anledning spørge mig, om denne var saaledes at forstaa, at Danmark var rede til med Tyskland at drøfte det fremtidige Samarbejde paa det økonomiske Omraade allerede forinden Fredsslutningen og ikke først efter denne. Dette var efter hans Mening et afgørende spørgsmaal. Jeg maatte vel kunne hjælpe ham med »Fortolkningen«.

Jeg svarede, at jeg ikke kunde hjælpe ham, da jeg aldrig havde drøftet dette spørgsmaal med Udenrigsministeren. Dertil bemærkede Ritter, at jeg dog i alt Fald maatte have et Indtryk paa Grundlag af min egen Ministers Indstilling. Jeg svarede, at hvis Fortolkningsgrundlaget udelukkende skulde være min egen Ministers Indstilling, gik jeg ud fra, at der ikke kunde være Tvivl om, at Spørgsmaalet maatte besvares bekræftende. Men – spurgte jeg – var Spørgsmaalet saa betydningsfuldt, saalænge Krigen varede?

Ritter sagde, at saaledes havde han ogsaa forestillet sig Indstillingen hos min Minister, som han desværre ikke kendte personligt, men netop de sidste Dage havde han haft Lejlighed til at høre en Del om ham. Spørgsmaalet om Drøftelser allerede nu var betydningsfuldt, fordi der netop nu blev udarbejdet Planer for det fremtidige økonomiske Samarbejde med de forskellige europæiske Lande, og det vilde derfor snart blive aktuelt. Havde den danske Udenrigsminister gjort sig særlige Tanker, naar han i Erklæringen talte om Danmarks Opgave med Hensyn til at finde sin Plads i Samarbejdet med Tyskland?

Jeg svarede Ritter, at jeg ikke havde noget Kendskab til »særlige Tanker« hos min Minister, men jeg vilde formode, at han i alt Fald næppe havde tænkt sig, at man i Tyskland udarbejdede Planer, der ogsaa tog Sigte paa vore Forhold, uden at vi i Forvejen havde faaet Lejlighed til at gøre vore Synspunkter gældende. Det vilde være en nærliggende logisk Slutning, at en Drøftelse vilde være af Interesse allerede, saasnart man fra tysk Side havde gjort sig saa megen Forestilling om det fremtidige økonomiske Samarbejde, at en Drøftelse overhovedet havde nogen fornuftig Mening. En Forudsætning for, at et fremtidigt Samarbejde kunde blive harmonisk vilde vel netop være, at Drøftelserne begyndte saa tidligt, at Ideerne endnu var plastiske og ikke havde taget fast Form men kunde ændres.

Ritter kunde tiltræde dette Synspunkt. Han vilde endossere det overfor »de højere Steder« og mente at kunne gennemføre det der, saa meget mere som Tilkendegivelse om Villighed til Drøftelser inden Fredsslutningen formentlig vilde falde i yderst god Jord. Helt beredt til Drøftelse var man fra tysk Side knap nok endnu, men længe vilde det næppe være. Hvorledes havde

jeg tænkt mig, at det rent praktisk skulde gribes an. Drøftelserne skulde vel lægges op i et højere Niveau end Regeringsudvalget?

Jeg svarede, at jeg ikke havde tænkt mig noget, da Spørgsmaalet for mig var helt nyt, men at det dog maaske vilde være hensigtsmæssigt, om Formændene i Regeringsudvalget, der var saa godt inde i alle Spørgsmaal med Hensyn til det nuværende økonomiske Samarbejde, dog i alt Fald deltog i disse Drøftelser. Rent personligt kunde jeg i givet Fald tænke mig Drøftelserne begyndt saaledes, at den danske Formand for det dansk-tyske Regeringsudvalg, Herr Wassard, samt Formanden for Udenrigsministeriets handelspolitiske Udvalg, Herr Styhr (om hvis Stilling og Person jeg gav nogle Oplysninger), til sin Tid rejste til Berlin for at orientere sig og blev sat i Forbindelse med de tyske Herrer, der forberedte de paagældende Problemer. Men iøvrigt kunde jeg uden Kendskab til Realiteterne vanskeligt udtale mig om Formen.

Ritter mente ogsaa, at det maaske vilde være den bedste Fremgangsmaade. Han vilde nu tale med den tyske Formand for Regeringsudvalget, Dr. Walter, og derefter med »højere Steder«. Med Hensyn til Realiteterne i de tyske Planer var det saaledes, at de vilde være til Gavn for det danske Landbrug, der kunde regne med sikker Afsætning til lønnende Priser – noget der ikke altid havde været Tilfældet med Afsætningen til England.

Jeg henledte Opmærksomheden paa, at det kun var 1/3 af Danmarks Befolkning, der var beskæftiget ved Landbrug. Det var en almindelig Misforstaaelse, at Danmark udelukkende var et Landbrugsland, saa man let glemte, at det ogsaa drejede sig om at sikre den øvrige Befolkning. Ritter spurgte, om jeg havde Bekymringer med Hensyn til den danske Industri's Stilling i et fremtidigt Samarbejde med Tyskland. Jeg svarede, at man nok kunde være bekymret, hvis man ikke sørgede for at undgaa at slaa eksisterende Værdier i Stykker. Paa et yderligere Spørgsmaal om, hvilke Industrier mine Bekymringer navnlig gjaldt, nævnede jeg eksempelvis Textil- og Skotøjsindustrien, men tilføjede, at det naturligvis var vanskeligt at have nogen Mening navnlig uden nærmere Kendskab til, hvor meget de fremtidige tyske Planer afveg fra det nuværende.

Ritter mente, at selv for saadanne Industrier var mine Bekymringer overflødige. Han kunde i Fortrolighed sige, at de tyske Planer antagelig vilde gaa ud paa betydelige Toldnedsættelser eller maaske endog Toldunion. Da jeg ved Ordet Toldunion reagerede og begyndte at tage til Genmæle, afbrød Ritter mig hastigt med en Haandbevægelse og en Bemærkning om, at der ikke var Grund til her at diskutere noget, »der laa saa langt borte«. Han fortsatte: Planerne skulde ikke afskrække os. Man kunde sørge for gennem Kontingenteringer eventuelt gennem Specialisering at opretholde den danske Industri's Produktion. Dette vilde i alt Fald blive den Indstilling, han vilde give til »højere Steder«, og han haabede paa at faa disse Synspunkter gennemført, hvad der vilde være lettere efter vor Samtale, og den »betydningsfulde« Fortolkning af Erklæringen, som han meget haabede vilde vise sig rigtig. Foreløbigt vilde han arbejde paa, at vi i en nærmere Fremtid – saasnart man fra tysk Side var rede, antagelig i Løbet af et Par Maaneder – fik en Opfordring til at sende Repræsentanter til Berlin til en foreløbig Drøftelse.

Jeg indskrænkede mig til at bemærke, at jeg naturligvis vilde referere vor Samtale i København, saa at Regeringen kunde overveje, hvilken Stilling den

vilde tage til en eventuel Opfordring til Drøftelser. Planerne, saaledes som han her havde skitseret dem (betydelige Toldnedsættelser), vilde dog næppe virke fristende.

Ritter svarede, at Planerne jo senere kunne blive Genstand for en nærmere Diskussion, selv ventede han dog ikke at skulle deltage i eventuelle saglige Drøftelser.

Da vi efter Samtalen sammen gik ned til Vognen, bemærkede Ritter, at han havde ulejliget mig med denne Samtale, fordi han »for gammelt Bekendtskabs Skyld« havde ønsket at forberede mig paa, at vi om et Par Maaneder som Svar paa den danske Udenrigsministers Erklæring kunde vente at modtage en officiel Opfordring til økonomiske Drøftelser.

O. M. 18. Juli 40.

Bilag IV

Med Hensyn til Optakten til *det tyske Forslag om Told- og Møntunion* mangler der i Udenrigsministeriets Akter en Del Oplysninger, der turde være af Interesse til Belysning af Spørgsmaalet.

1) Der har været Forlydender om, at min Samtale med Ambassadør Ritter i Berlin den 18. Juli fandt Sted paa Udenrigsminister Scavenius' Initiativ. Dette er ganske forkert. Forholdet var følgende:

Da Udenrigsministeren meddelte, at han agtede at sende mig til Berlin for at overlevere Erklæringen af 8. Juli til den tyske Regering og holdt fast ved denne Beslutning, foreslog jeg, at vi skulde konferere med Kammerherre Zahle. Denne kom omgaaende herop og foreslog principalt, at man undlod at overrække Erklæringen, subsidiært at den blev overrakt af ham. Det lykkedes ikke at gennemføre nogen af disse Forslag, men Udenrigsministeren gik med til, at Erklæringen blev overrakt af Kammerherre Zahle og mig i Forening. Kammerherre Zahle skulde i Ribbentrops Fraværelse overlevere Erklæringen til Statssekretær v. Weiszäcker med en Note stilet til den tyske Udenrigsminister, og jeg aftalte med Kammerherre Zahle, at han skulde føre Ordet ved den Lejlighed, saaledes at jeg indskrænkede mig til at ledsage ham.

Kammerherre Zahle mente det vilde være nødvendigt, at jeg blev et Par Dage i Berlin og benyttede Lejligheden til at aflægge Høflighedsvisit hos de af Embedsmændene i det tyske Udenrigsministerium, som jeg kendte fra tidligere Tid. Jeg mente ikke, at dette kunde være paakrævet, men da det viste sig, at det kun drejede sig om 2 Personer, Gesandt Grundherr og Ambassadør Ritter, blev vi som et Kompromis enige om, at jeg skulde aflægge disse to Besøg, saafremt det kunde arrangeres enten umiddelbart før eller efter Besøget hos Statssekretæren. Jeg omtalte inden min Afrejse dette for Udenrigsministeren, der ikke havde særlige Ønsker, men blot bad mig følge Kammerherre Zahles Anvisninger i saa Henseende.

Da jeg den 17. Juli kom til Berlin, ringede Gesandtskabet til det tyske Udenrigsministerium for at arrangere de 2 Besøg. Gesandt Grundherr havde Ferie, og Ambassadør Ritter var optaget den 17., men bad mig komme om Formiddagen den 18. Jeg lod svare, at jeg omgaaende maatte tilbage til København og derfor maatte opsætte Besøget til en anden Lejlighed.

Da Kammerherre Zahle og jeg om Eftermiddagen den 17. kom til Stats-

sekretæren, inviterede denne os til Frokost næste Dag. Da jeg beklagede ikke at kunde modtage Indbydelsen, fordi jeg havde arrangeret omgaaende at flyve tilbage til København, hvor jeg havde et Møde næste Dag, blev Statssekretæren tilsyneladende lidt piqueret og spurgte, om det Møde var saa vigtigt, at det ikke kunde udsættes. Kammerherre Zahle greb ind og sagde, at jeg under Omstændighederne burde udsætte Mødet, hvorefter jeg tog mod Frokostindbydelsen. Statssekretæren nævnte derefter blandt Gæsterne til Frokosten Ambassadør Ritter, som han vidste, jeg kendte godt fra tidligere Tid. Jeg nævnte da, at Hr. Ritter nok vilde blive forbavset over at se mig, da jeg havde afslaaet et Besøg hos ham under Henvisning til, at jeg omgaaende skulde tilbage til København. Statssekretæren mente, det var bedre at undgaa Misforstaaelser, tog Telefonen til Ambassadør Ritter og spurgte, om han havde noget Ønske om en Samtale, naar han saa mig til Frokosten næste Dag. Ritter foreslog, at jeg kom til ham en Time før Frokosten, saa kunde vi sammen følges til denne.

2) Kammerherre Zahle havde ikke ventet, at der skulde falde Udtalelser af særlig Betydning, da Overleveringen af Noten og Erklæringen til Statssekretæren fandt Sted.

Der passerede imidlertid følgende:

Statssekretæren havde foran sig en Liste over Ministeriet Staunings Medlemmer. Han fremhævede, at han havde vanskeligt ved at forstaa, at disse Ministre, hvoraf han kendte nogle personligt, kunde have tiltraadt Udenrigsministerens Erklæring. Han nævnte som Eksempel Handelsministeren, Christmas Møller. Hvad var Forklaringen? Efter en kort Pause svarede Kammerherre Zahle, at Forklaringen maatte søges i Statsministerens Autoritet. Statssekretæren bemærkede dertil, at han til Nød kunde tænke sig, at Stauning selv var gaaet med til Erklæringen, men han kunde stadig væk ikke forstaa, hvorledes det var muligt, at Stauning havde kunnet faa alle de andre Ministre til at gaa med. Det var for ham et Mysterium. Trods en Pause fra Statssekretærens Side svarede hverken kammerherre Zahle eller jeg paa denne Bemærkning.

Statssekretæren bad derefter om nogle »personalhistoriske« Oplysninger om de af Ministrene, han ikke kendte.

Vi var noget overraskede over Statssekretærens saa direkte udtalte Mistilid til Erklæringens Oprigtighed. Den kunde efter vor Mening maaske bl. a. henføres til, at Renthe-Fink's Hjelpegesandt Hencke umiddelbart efter Erklæringens Udstedelse havde været kaldt til Berlin til Konference.

Zahle vilde nu i en kort politisk Beretning hjem give Meddelelse om Erklæringens Overlevering. Han ansaa det imidlertid for mest hensigtsmæssigt deri at undlade at omtale Statssekretærens Skepsis med Hensyn til Erklæringens Oprigtighed og henstillede, at jeg i Stedet for mundtligt gjorde Udenrigsministeren bekendt med det paagældende Intermezzo, hvad jeg saa gjorde, da jeg kom hjem.

3) Det virkede overraskende, at Ritter paa Statssekretærens Forespørgsel udtalte Ønske om at faa min oprindeligt paatænkte men siden opgivne Visit retableret, og at han beregnede saa rigelig Tid dertil. Det kunde tyde paa, at han paatænkte en saglig Drøftelse af en eller anden Art. Ritter, der sidst havde været Ambassadør i Brasilien, havde nu Specialopgaver i Udenrigsmi-

nisteriet, men havde efter Kammerherre Zahles Mening stadig en vis Tilknytning til den handelspolitiske Afdeling, for hvilken han engang havde været Chef.

I det danske Udenrigsministerium havde der nogen Tid paa Grundlag af tyske Kilder verseret Rygter om, at der af den tyske Regering blev udarbejdet Planer med Hensyn til det fremtidige økonomiske »System«, vel navnlig over for de besatte Lande. I den Anledning var det kort før Udenrigsministerskiftet inder for Udenrigsministeriets handelspolitiske Afdeling blevet foreslaaet, at vi ved Henvendelse til Tyskerne underhaanden skulde faa oplyst, hvad disse Planer gik ud paa. Saavel den daværende Udenrigsminister som jeg mente dog, at selv om det vilde være en Fordel at faa Kendskab til eventuelle tyske Planer for i Tide at kunne fremsætte vore Synspunkter og Indvendinger, *vilde Passivitet dog være mest hensigtsmæssig*, navnlig hvis det skulde vise sig, at Rygterne var grundløse eller Planerne ikke umiddelbart forestaaende.

Nu var der naturligvis en Mulighed for, at Erklæringen af 8. Juli kunde have virket paa samme Maade som en orienterende Henvendelse. Hvis Ritter stadig havde at gøre med Tysklands Handelspolitik, kunde hans Ønske om en saa lang Samtale med mig betyde, at han havde i Sinde at røbe eventuelle tyske Planer for mig. Ellers kunde vi ikke tænke os, hvorfor han skulde beregne næsten en Time til mit Besøg.

Ritter begyndte Samtalen den 18. Juli med at nævne, at han efter Statssekretærens Meddelelse om mit forlængede Ophold gerne havde villet benytte Lejligheden til en Samtale. Jeg havde jo den foregaaende Dag selv haft til Hensigt at aflægge ham et Besøg. Havde jeg noget særligt på Hjerte? Jeg svarede, at Motivet til det paatænkte Besøg kun havde været vort Bekendtskab fra tidligere Aars handelspolitiske Forhandlinger. Jeg havde for Resten hørt, at han stadig beskæftigede sig med handelspolitiske Spørgsmaal, omend han, efter hvad jeg havde forstaaet, »svævede over Vandene«.

Ritter bekræftede, at dette var Tilfældet, for saa vidt som han paa Grund af sin store Erfaring var blevet anmodet om at arbejde i Udenrigsministeriet som handelspolitisk Raadgiver for »de højeste Steder«. Han havde netop for sig en fra Statssekretæren modtaget Genpart af Noten og den danske Erklæring, som Kammerherre Zahle og jeg den foregaaende Dag havde overrakt. Jeg kunde maaske hjælpe ham med Fortolkningen. Skulde den forstaas saaledes, at Danmark vilde være rede til at drøfte det fremtidige økonomiske Samarbejde allerede inden Fredsslutningen eller først efter? Dette fandt han et afgørende Spørgsmaal.

Jeg havde Fornemmelsen af, at han vilde fortsætte Statssekretærens Forhør om Erklæringens Oprigtighed og svarede undvigende, at jeg ikke kunde hjælpe ham med Fortolkningen, da jeg ikke havde drøftet dette Spørgsmaal med Udenrigsministeren. Ritter mente, at jeg dog i alt Fald maatte have et Indtryk paa Grundlag af *min egen Ministers Indstilling*.

Begrænset saaledes syntes Spørgsmaalet overflødigt. Den danske Udenrigsministers Indstilling maatte være kendt i det tyske Udenrigsministerium, de andre danske Ministres vel til Dels ogsaa gennem Renthe-Fink's og Hencke's Beretninger. Jeg svarede da, at hvis Fortolkningsgrundlaget udelukkende skulde være min egen Ministers Indstilling, vilde jeg gaa ud fra, at Spørgsmaalet

maatte besvares bekræftende. Men var Spørgsmaalet saa betydningsfuldt, saa længe Krigen varede?

Ritter sagde, at saaledes havde han ogsaa forestillet sig Indstillingen hos min Minister, som han ikke kendte personligt, men netop de sidste Dage havde han haft Lejlighed til at høre en Del om ham. Spørgsmaalet om Drøftelser før eller efter Fredsslutningen var betydningsfuldt, fordi der netop nu blev udarbejdet Planer for det fremtidige økonomiske Samarbejde med de forskellige europæiske Lande, og det vilde derfor snart blive aktuelt. Havde den danske Udenrigsminister gjort sig særlige Tanker, naar han i Erklæringen talte om Danmarks Opgave med Hensyn til at finde sin Plads i Samarbejde med Tyskland?

Ritters Udtalelser skulde vel forstaas saaledes, at vi maatte være forberedt paa, som Svar paa Erklæringen af 8. Juli, at faa tilstillet Opfordring til økonomiske Drøftelser, saa snart de tyske Planer under Udarbejdelse forelaa færdige.

At gøre noget for at afværge en saadan Opfordring maatte selvsagt anses for haabløst, Selv om jeg over for Ritter vilde have hævdet, at vi ikke vilde være villige til økonomiske Drøftelser før efter Krigen, vilde et saadant Svar uvægerligt være blevet efterfulgt af en Forespørgsel i København gennem Ren-the-Fink.

Opfordringen kunde altsaa ikke afværges, og den danske Regering vilde have at tage Stilling til Spørgsmaalet, naar det til sin Tid blev rejst officielt. En Afvisning med den Motivering, at man af principielle Grunde ikke var villig til økonomiske Drøftelser før efter Fredsslutningen, vilde det næppe blive let at opnaa Enighed om eller at gennemføre, navnlig da ikke efter Udstedelsen af Erklæringen af 8. Juli, der i saa Fald i Tyskernes Øjne vilde staa i et ejendommeligt Lys.

Det sandsynligste vilde vel være, at vi vilde ende med at gaa ind i Drøftelser og under disse vilde gøre Modstand mod de tyske Planer, der sikkert vilde vise sig yderst vidtgaende. Maaske vilde de tyske Reaktionen, hvis vi under en saglig Forhandling sagde nej til at gaa ind paa de nye økonomiske Planer, blive lige saa voldsomme som Følgerne af en formel Afvisning af Drøftelser. Det var vanskeligt at bedømme, ligesom det overhovedet var vanskeligt at se, hvilken handelspolitisk Interesse de nye økonomiske Planer kunde have for Tyskerne, saa længe Krigen varede. Men muligvis vilde et Afslag under en Forhandling dog være mere acceptabelt for Tyskerne end en absolut Afvisning af Forhandling. I alt Fald, Forhandlingsvejen vilde vel snarest blive den Vej, vi valgte.

Men Følgerne af et Nej til de tyske Planer vilde under alle Omstændigheder sikkert blive mindre skæbnesvangre, hvis Drøftelserne i givet Fald kom til at foregaa paa et saa tidligt Stadium, at Tyskerne ikke havde lagt sig saa fast paa Planerne, at Gennemførelsen blev et Prestigespørgsmaal for dem. Det kunde da blive af afgørende Betydning, at den Opfordring til Drøftelser, der svævede over vore Hoveder, kom, før de tyske Planer havde fæstnet sig.

Efter lidt Betænkning svarede jeg da Ritter, at jeg ikke havde noget Kendskab til »særlige Tanker« hos min Minister, men jeg vilde formode, at han i alt Fald næppe havde tænkt sig, at man i Tyskland udarbejdede Planer, der ogsaa tog Sigte paa vore Forhold, uden at vi i Forvejen havde faaet Lejlighed

til at gøre vore Synspunkter gældende. Det vilde være en nærliggende, logisk Slutning, at en Drøftelse vilde være af interesse, allerede saa snart man fra tysk Side var kommet saa vidt, at en Drøftelse overhovedet havde fornuftig Mening. En Forudsætning for, at et fremtidigt Samarbejde kunde blive harmonisk, var vel netop, at Drøftelserne begyndte saa tidligt, at Idéerne endnu ikke havde taget fast Form, men kunde ændres.

Ritter bemærkede, at han kunde tiltræde disse Synspunkter og mente at kunne gennemføre dem »paa højere Steder«, saa meget mere som Erklæringen og »Tilkendegivelsen« af Villighed til Drøftelser inden Fredsslutningen formentlig vilde falde i yderst god Jord.

Ritters Bemærkning om »Tilkendegivelsen« af Villighed stemte jo ikke helt med mine Udtalelser og var for saa vidt Spilfægteri. Jeg var ikke klar over, om denne Manøvre, der var typisk for ham, kun skulde understrege, at vi af Hensyn til vore egne Interesser ikke burde foreslaa Drøftelserne udsat til efter Krigen, eller om han vilde provokere Modsigelse fra min Side for at fremkalde en Diskussion om, i hvilken Grad de øvrige Ministre delte Udenrigsministerens Indstilling.

Jeg lod ham da uforstyrret tale videre, og han fortsatte med en Meddelelse om, at man endnu ikke var helt beredt til Drøftelser, men længe vilde det næppe vare. Hvorledes jeg havde tænkt mig, at det rent praktisk skulde gribes an? Drøftelserne skulde vel lægges op i et højere Niveau end Regeringsudvalget.

Jeg svarede, at jeg ikke havde tænkt mig noget, da Spørgsmaalet jo for mig var ganske nyt. Men maaske vilde det dog i givet Fald være mest hensigtsmæssigt, at Formændene for Regeringsudvalget deltog. Rent personligt kunde jeg tænke mig, at den danske Formand for Regeringsudvalget og Formanden for Udenrigsministeriets handelspolitiske Udvalg i givet Fald rejste til Berlin for at blive orienteret om de tyske Planer. Men i øvrigt kunde jeg uden Kendskab til Realiteterne vanskeligt udtale mig om Formen.

Med Hensyn til Realiteterne i de tyske Planer var det, sagde Ritter, saaledes, at de vilde være til Gavn for det danske Landbrug, der vilde kunde regne med sikker Afsætning til lønnende Priser. Jeg henledte Opmærksomheden paa, at kun en Trediedel af Danmarks Befolkning var beskæftiget med Landbrug. Ritter spurgte, om jeg havde Bekymringer med Hensyn til den danske Industri, og hvilke Industrier mine Bekymringer navnlig gjaldt, hvortil jeg eksempelvis nævnte Tekstil- og Skotøjsindustrien, men i øvrigt var det naturligvis vanskeligt at have nogen Mening, navnlig uden nærmere Kendskab til, hvor meget de fremtidige tyske Planer afveg fra det nuværende.

Ritter mente, at mine Bekymringer var overflødige. Han kunde i Fortrolighed sige, at de tyske Planer antagelig vilde gaa ud paa betydelige Toldnedsættelser eller maaske endog Toldunion. Da jeg ved Ordet Toldunion studsede og begyndte at tage til Genmæle, afbrød Ritter mig hastigt med en Haandbevægelse og en Bemærkning om, at der ikke var Grund til her at diskutere noget, »der laa saa langt borte«.

Jeg gik dengang ud fra, at Ritters Afbrydelse betød, at et Forslag om Toldunion virkelig var en meget fjern Mulighed, men Ordet Toldunion kan naturligvis have været en »Føler«, som han skyndte sig at trække tilbage igen. I øvrigt lød »betydelige Toldnedsættelser« jo ogsaa yderst foruroligende.

Ritter fortsatte imidlertid med nogle Bemærkninger om, at Planerne ikke skulde afskrække os. Man kunde sørge for gennem Kontingentering, eventuelt gennem Specialisering at afbøde Virkningerne af Toldnedsættelser. Det vilde i alt Fald blive den Indstilling, han vilde give, og som han mente at kunne gennemføre »efter den betydningsfulde Fortolkning«, som forhaabentlig vilde vise sig at være rigtig. Foreløbig vilde han arbejde paa, at vi i en nær Fremtid – saa snart man fra tysk Side var rede, antagelig i Løbet af et Par Maaneder – fik en Opfordring til at sende Repræsentanter til Berlin til en foreløbig Drøftelse.

Jeg indskrænkede mig til at bemærke, at jeg naturligvis vilde referere vor Samtale i København, saa at Regeringen kunde overveje, hvilken Stilling den vilde tage til Opfordringen til Drøftelser, naar den kom. Planerne, saaledes som han her havde skitseret dem, skulde ikke friste til at gaa ind i Drøftelser. Ritter mente, at Planerne senere kunde blive nærmere diskuteret. Selv ventede han ikke at skulle deltage i eventuelle saglige Drøftelser.

Der har været fremsat den Opfattelse, at min Samtale med Ritter skulde være Aarsagen til, at vi overhovedet fik Opfordringen til økonomiske Drøftelser (Told- og Møntunion). Dette turde være ganske »uhistorisk«. Betragtningen, der ligger til Grund for nævnte Opfattelse skulde være den, at jeg over for Ritter skulde have godkendt den Fortolkning af Erklæringen af 8. Juli, at vi var villige til økonomiske Drøftelser inden Krigen Ophør. Rent bortset fra, at en saadan Udtalelse ikke vilde have haft bindende Virkning for Regeringen, var Forholdet følgende: Ritter sondrede i sine Spørgsmaal mellem Fortolkningen og »mit Indtryk paa Grundlag af min egen Ministers Indstilling«. Det første Spørgsmaal erklærede jeg mig ude af Stand til at besvare. Mit Indtryk var, at Ritter forud kendte min Ministers Indstilling og, ligesom Statssekretæren, antagelig ogsaa til Dels Divergensen inden for det danske Kabinet. Ganske vist anstillede Ritter sig et Par Gange i Samtalen, som om han ansaa Udenrigsministerens Indstilling for afgørende for Fortolkningen, men dette ansaa jeg for »Teater«. Det var nu engang den Maade, Ritter plejede at forhandle paa. Ved de enkelte Udtalelser i saa Henseende modsagde jeg ham ikke for ikke at komme nærmere ind paa, i hvilken grad de andre danske Ministre stod bag Udenrigsministerens Erklæring. Men i en Bemærkning ved Samtalens Slutning understregede jeg for en Sikkerheds Skyld, at økonomiske Drøftelser under Krigen var et Spørgsmaal, Regeringen maatte overveje og tage Stilling til, naar den adviserede tyske Opfordring til sin Tid kom.

Der skulde da ikke være nogen Misforstaaelse mulig. Det, der skete, var i store Træk utvivlsomt følgende:

Tyskland udarbejdede nye økonomiske Planer, og det var – ogsaa inden Erklæringen af 8. Juli – sikkert Hensigten at opfordre bl. a. Danmark til Drøftelser. Hvis vi modtog Opfordringen, skulde vi sende Repræsentanter til Berlin for at de kunde orientere sig ikke hos ham, men hos dem, der udarbejdede Planerne.

I Stedet for kom Ritter selv til København, ikke et Par Maaneder, men knap 14 Dage senere (30. Juli), og med et Forslag om en Told- og Møntunion. Og dette til Trods for, at de tyske handelspolitiske Planer ikke var naaet vi-

dere, og til Trods for, at hverken de tyske sagkyndige eller den tyske Regering endnu havde taget Stilling til Spørgsmaalet Toldunion eller ikke. Forslaget kunde derfor kun fremsættes i Princippet, saaledes at »Rammeoverenskomsten« foreløbig ikke skulde være verbindende.

Denne »Programændring« maa være fremkaldt ved Indgriben fra anden Side. Paa Grundlag af senere Begivenheder og Oplysninger kan det vistnok fastslaaes, at den skyldtes Indgriben fra den tyske Udenrigsminister, Ribbentrop. Det synes, som denne havde Brug for omgaaende at fremsætte et Toldunionsforslag som et Instrument ved politiske Aktioner, som han benyttede Lejligheden til at foretage i Anledning af den danske Erklæring af 8. Juli. Dette er i alt Fald den Forklaring, der maa anses som den sandsynligste.

4) Udenrigsminister Seavenius blev ikke foruroliget ved den Advis om Opfordring til økonomiske Drøftelser, der var fremkommet ved Samtalen med Ritter, men han mente, at de eventuelle Forhandlinger burde lægges op i et højere Plan end Regeringsudvalgene, for at der kunde blive Lejlighed til Kontakt med indflyde sesrige tyske Personer, som der da kunde blive Lejlighed til at paavirke ogsaa uden for det handelspolitiske Omraade.

Imidlertid kom Ritter overraskende hertil allerede en halv Snes Dage senere (30. Juli), ikke med en Opfordring til Drøftelser, men med Forslag om en omgaaende principiel Tilslutning til Tanken om en Told- og Møntunion.

25. Juni 1946.

O. C. Mohr.